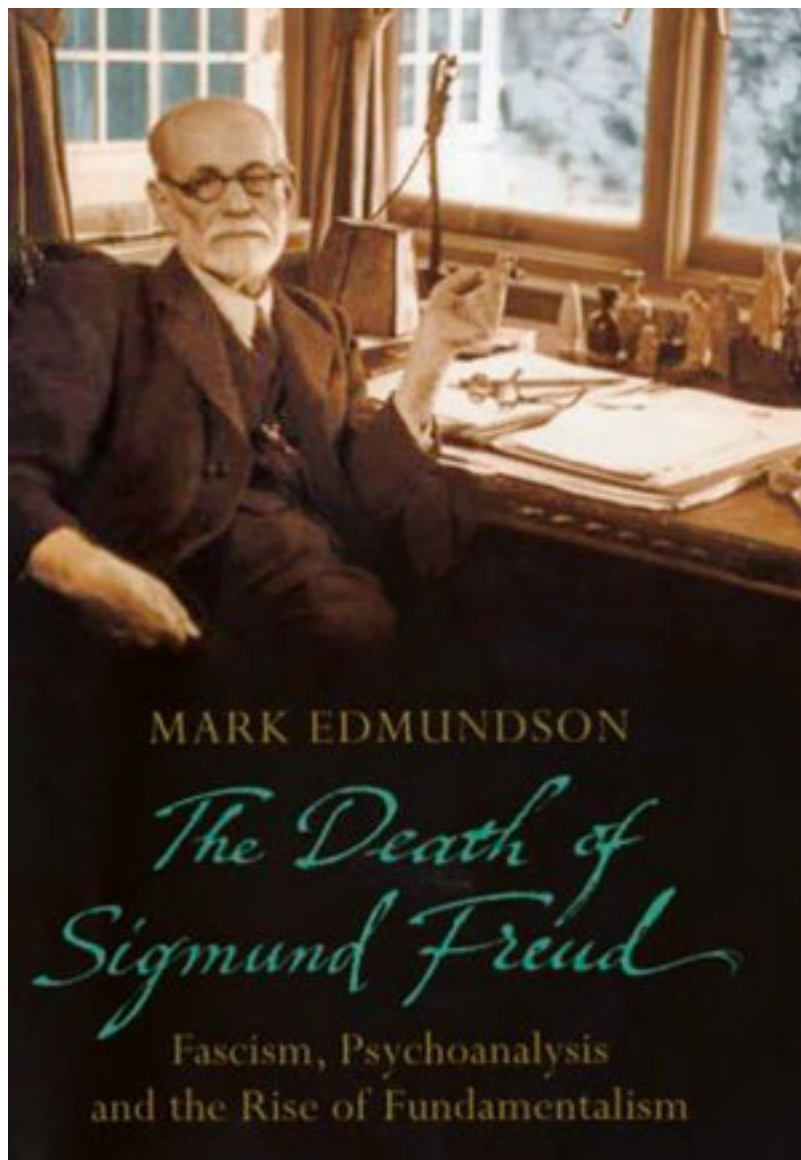

Freud, fundamentalismen og døden

Kim Larsen.

Gjennom å anvende Sigmund Freuds (1856–1939) teorier på opptakten til annen verdenskrig gir Mark Edmundson denne dramatiske perioden en idéhistorisk og intellektuell dimensjon.

Edmundson beskriver Freuds død slik:

Schur gave Freud an injection of three centigrams of morphine, a dose much stronger than he would have used if the objective had only been to relieve pain. Schur was now assisting in a suicide. He gave Freud another injection that day [21. september], then a third on September 22. Freud lapsed into a coma, but he held on to life. Midnight came and on Saturday, September 23, Sigmund Freud was still alive ... At three in the morning

on Saturday, September 23, 1939, Sigmund Freud died from cancer and Schur's morphine overdoses (s. 225/226).

Freuds tidligere livlege Felix Deutsch hadde langt tidligere, våren 1923, konstatert kreft i kjeven til Freud. På grunn av at Freud på denne tiden var gjenstand for andre store påkjenninger, for eksempel at hans yndlingsbarnebarn Heinerle ble syk av tuberkulose og døde 4½ år gammel i juni 1923, vurderer Deutsch det slik at faren for at Freud kan begå selvmord er til stede dersom han får vite om kreftdiagnosen. Han velger derfor, også som følge av at Freud ber om Deutschs hjelp til å dø når kreften blir uutholdelig, å holde sannheten skjult for Freud, som selv klart hadde mistenkt en ondartet svulst. Da Freud senere finner ut at Deutsch ikke har fortalt ham hele sannheten, blir han så forbannet at han umiddelbart avskjediger Deutsch som sin lege. Da han i 1929 engasjerer en ny livlege, Edvin Schur, er betingelsen om at livlegen både skulle være fullstendig sannferdig om de medisinske funn, og at han skulle assistere Freuds selvmord, allerede med når behandlingskontrakten blir inngått.

Lengtet etter døden

Freuds kjevrekreft kommer vel ikke som noe medisinsk overraskelsesmoment på dem som kjenner til omfanget av Freuds sigarrøyking, hans lovprisninger av sigaren som noe av det beste livet kan by på, og nærmest som en betingelse for å kunne være intellektuelt kreativ. Allerede på 1890-tallet opplevde Freud hjertearytmier som han satte i sammenheng med sigarrøykingen, og han forsøkte tallrike ganger og alltid like forgjeves å slutte. Nå krevde tobakken virkelig sin pris; fra kreften blir oppdaget og frem til sin død gjennomgikk Freud mer enn 30 operasjoner. Etter hvert ble så mye av kjeven fjernet at han måtte benytte en protese. Denne var ofte vanskelig å sette inn og krevde vedvarende vedlikehold og rengjøring. Videre ble talen snøvlete og nasal som følge av protesen. Måltider ble logistiske mareritt, og Freud kunne ikke lenger spise i nærvær av andre. Helt på slutten utviklet det seg koldbrann og nekroser og etter hvert dannet det seg et hull i Freuds kinn; det Schur beskriver som «open communication between the oral cavity and the outside» (s. 213). Luktutviklingen var forferdelig og tiltrakk seg fluer slik at Freud måtte oppholde seg under fluenetting; selv hans kjære chow-chow Lün orket ikke lenger å være i nærheten av ham.

Hvilke fremskritt vi gjør! I middelalderen hadde de brent meg, i dag nøyer de seg med å brenne bøkene mine.

BOKBÅL: Nazistene brente bøker som brøt med deres ideologi. Her på Opernplatz i Berlin i mai 1933. Bøker av blant andre Erich Maria Remarque, Karl Marx og Sigmund Freud ble brent. Foto: Scanpix

Freud tar kun milde smertestillende preparater, og må derfor utholde mye smerte. Han holder på med sitt siste originale verk *Moses and Monotheism*, og kan ikke fordra at bevisstheten påvirkes av analgetika. Etter hvert blir Freuds lengsel etter døden klarere i de tallrike brevene han skriver til venner og medarbeidere. I et brev til Stefan Zweig skriver han at han har hatt et usedvanlig rikt liv, men at han ikke kan forsone seg med «the wretchedness and helplessness of being old, and look forward to the transition into nonbeing with a kind of longing» (s. 112). I en hjerteskjærende beskrivelse i et brev til prinsesse Marie Bonaparte omtaler Freud sitt liv som «a small island of pain floating on an ocean of indifference» (s. 214).

Den 22. september 1939 kaller Freud til seg Edvin Schur og minner ham på løftet for ti år siden: «Now it is nothing but torture and makes no sense anymore... talk it over with Anna and if she thinks it's right, make an end of it» (s.225). Edmundson kommenterer Freuds død slik:

Freud, the longtime atheist, never called out on God, he never asked celestial forgiveness; he never recanted his lack of faith: he was a stubborn secular man to the end. When he was sick and dying, he stuck to his arduously created views and values, affirming what he had in other better days. Freud was true to himself through to the end (s. 227).

Freuds dødsleie og hans død ved eutanasi danner på en måte høydepunktet i Edmundsons bok, og beskrives som en rasjonell og verdig handling og en slags kulminasjon på et liv i kreativitetens og

selvbestemmelsens tjeneste. Når en tenker over det, er det kun ved selvmordet at vi kan bestemme de fleste aspekter av vår egen dødsattest, og Freud bruker denne muligheten til å forlate livet når det passer ham og ikke sykdommen.

Demaskering

Mark Edmundson innleder boken med bakgrunnskunnskap om Wien som en formativ arena for to vesentlige personer i det tyvende århundres historie: Hitler og Freud. Den første som den som personifiserer det verste i fundamentalismen og totalitarismen, den andre som den store demaskerer og analytiker av den. Han zoomer deretter inn på opptakten til annen verdenskrig og skildrer Freuds liv i denne perioden sett opp mot tidens barbari. Tidens grusomhet og diktatur analyseres i lys av Freuds menneskesyn og teorier. Freuds syn på mennesker flest som et knippe animalske instinkter holdt igjen av en tynn kulturell ferniss impliserer blant annet at en ikke kan «bli kvitt» fundamentalismen og diktaturet. Mennesker flest vil i mange situasjoner aktivt søke autoritære ideologier, på samme måte som de ut fra noe av den samme motivasjonen vil søke de mer harmløse og kortvarige tilstander som forelskelse og rus, diktaturet og religionens mer harmløse slektninger.

Psykoanalysen impliserer også at en skal være oppmerksom på substitutter som appellerer til de samme universelle menneskelige motiver:

Freud's work suggests that no one should ever think fascism and fundamentalism are gone and done with. There is no such thing as an eternal triumph over them. Because they are so integral to what it is to be human, no one should even think that humanity has defeated them once and for all. This was the error of the liberal belief of the nineteenth century ... Belief in no god is Freud's answer to what he takes to be the infantilizing force of faith. And once god is gone, the individual will do well to beware of substitutes, which come in myriad forms, from leaders to social causes to patriotic dogmas to fervent commitments to this ruling idea or that. Sometimes, of course, atheists are among the most overbearingly religious people in the world, for they have displaced their will to believe into some other absolute – or, they have made their atheism itself into something like an evangelical faith (s. 240/s. 155).

Fascinerende fundamentalisme

Forfatteren argumenterer for at opptakten til annen verdenskrig kunne vært vesentlig annerledes dersom allierte politikere hadde tatt konsekvensen av Freuds teorier:

Freud also suggests that fascism and fundamentalism, because of their amazing powers of attraction, will always constitute an emergency. When a powerful nation turns to either, something must be done, and the more quickly the better. *One of the reasons that France and England may have been slow to act prior to the Second World War was that their statesmen did not understand the joy – no less a word should attach to it – that fascism offer people. Inner strife dissolutes and the people become powerful and strong. They have never felt so good before and they will not readily give that feeling up* (s. 241. Mine uthevinger).

Fascismen og antisemittismen i Østerrike under opptakten til annen verdenskrig overgikk i grusomhet det man til nå hadde sett i Tyskland. Freud var imidlertid ikke særlig overrasket, han hadde kvittet seg med de fleste illusjoner om menneskets iboende godhet og rasjonalitet. Mer optimistisk

blir ikke bildet av at det som skal til for å unngå barbari og fundamentalisme, nemlig sublimering av instinktene til kreativitet innenfor kunst og vitenskap, kun er en mulighet for eliten, for eksempel Freud selv. Det oser ikke akkurat en sosialdemokratisk likhetstanke av dette aspektet.

Forfatteren argumenterer for at opptakten til annen verdenskrig kunne vært vesentlig annerledes dersom allierte politikere hadde tatt konsekvensen av Freuds teorier

Freud ble i den siste halvdel av sin karriere, fra *Totem and Taboo* (1913) og fremover, mer og mer opptatt av å analysere samfunn, kultur og religion, i en utvikling Peter Gay treffende har kalt et sprang «from couch to culture». Det er denne delen av Freuds forfatterskap Edmundson benytter i sin anvendelse av psykoanalysen på opptakten til annen verdenskrig. I sin analyse av gruppens/ massens funksjon for mennesket og av betydningen av autoriteter og ledere blir Freud suksessivt mer pessimistisk. Hvorfor?

[Freud had] hit upon a fundamental difficulty in human life: the problem of authority. Human beings, Freud came to believe, are addicted to authority and often destructive authority at that. Frequently our strongest desire, oddly enough, is to find a figure who will control our desires. We wish to be dominated. We wish to submit (s. 54).

Freud som autoritet

Men hva da med Freud selv som autoritet? Han viste jo at han for å utbre «Die Sache», som han kalte psykoanalysen, kunne være både autoritær og fundamentalistisk selv. Hvordan henger dette sammen?

The ritual of psychoanalytic therapy has as its central objective deconstructions of all figures of authority, Sigmund Freud included. However frequently Freud, in writing, in his personal life, or in his career as an institution builder, may have seemed devoted to setting himself on the primal father's throne, day to day there was a whole other dimension to Freud's work. What Freud did almost every morning and afternoon was to allow people to cultivate an inflated image of who and what he was, and then guide them in the process of dismantling that image. Over and over again, Freud showed his patients how to draw the gigantic figures of their own past down to size, and they learned this in no other way than to draw Freud himself in more modest, human contours. Freud the sometimes patriarch didn't just develop theories about the destructive effects of patriarchy; he developed a form of teaching that gave people the chance to undo oppressive authority ... he was the great cultural patriarch, who stood for nothing so much as for the dismantling of patriarchy (s. 212–213/s. 231).

Fruktbare motsetninger

Hvorfor har Freud og psykoanalysen blitt gjenstand for en så vedvarende interesse og fortsatt å være en uvurderlig inspirasjonskilde for kreativitet i både vitenskap og kunst? Ifølge Edmundson skyldes dette at en del motsetninger koeksisterer i et fruktbart samspill i psykoanalysen, slik de også gjorde det i Freuds personlighet: det konvensjonelle og det opprørske, det naturvitenskapelige og det hermeneutiske, det dogmatisk absolutistiske og det multifasettert relative:

Freud is at his best when his two potent drives, the drive to rebellion and the drive to logic and respectability, animate each other. The result then is thinking that is rigorously presented, is well argued, and takes account of myriad objections, but that is also astonishing in its originality ... Part of what makes Freud's work so rich is that he was unwilling to commit himself to either side of the art/science divide. He let his urge to be imaginative and his urge to get it all absolutely right challenge, confound, and interanimate each other (s.19/s.170).

I tillegg blir denne inspirasjonen komplisert av Freuds rolle som overføringsobjekt i stor skala:

Freud, one might say, triggered a large-scale transference in the mind of the West ... The West can, and perhaps in time it will, use analysis to stop repeating its strange relation to Freud (which he of course in many ways brought upon himself) and finally work it through. The objective of such analysis isn't to dismiss or debunk Freud, but to be able to read his work with irony, humor, detachment, and due openness when what he has to say proves to be illuminating – as it so often is (s. 239).

Velskrevet populærfremstilling

The death of Sigmund Freud er en populærfremstilling som har gått som opplesningsserie på BBC Radio 4. I en tid som synes å ha opphøyet overfladiskhet til det intellektuelt normative, er det få som tar seg bryet med å lese Freud selv; de fleste leser i høyden (ofte ensidig anlagt) sekundærlitteratur og er eksponert for sensasjonalistiske og satiriske fremstillinger av Freud i pressen, ofte basert på enkeltanekdoter. Det vi har foran oss her, er også en anekdotisk preget sekundærfremstilling, men av en helt annen kvalitet enn vanlig. Faktaopplysningene stemmer stort sett, og det fremgår klart hvor fakta slutter og hvor forfatterens ofte svært treffende spekulasjoner begynner.

Boken inneholder et vell av treffende observasjoner av Freud og psykoanalysen. Edmundsons anvendelse av Freuds teorier på den konteksten Freud befinner seg i under opptakten til annen verdenskrig, gjør at en historie som er dramatisk i seg selv, i tillegg får en idéhistorisk og intellektuell dimensjon, og det at han gjengir mange biografiske anekdoter om Freud krydret med henvisninger til andre tenkere gjør *The death of Sigmund Freud* til en sjeldent medrivende bok. Boken er en populærfremstilling hvor encyklopediske faktakunnskaper kombineres med treffende tolkninger og megetsigende biografiske anekdoter, presentert på en lett tilgjengelig og fascinerende måte. Den vil ha en glimrende funksjon som en appetittvekker til å ta fatt på «the real thing» – Freud selv og de mer omfattende biografiske studiene som finnes.